

und Romanischen. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 173 p. (STUDIENREIHE ROMANIA, 12).

Consagrar tot un llibre a dues famílies lèxiques («zwei Wortfamilien») podria semblar desproporcionat. Això és el que assenyala l'autor a l'inici del seu text. I potser sí que seria aquesta la reacció de qui, sense estar familiaritzat amb el món de la filologia i en particular amb les seves vessants llatina i romànica, intentés imaginar el contingut global de l'obra només per l'indici del títol. Ara bé, ja l'índex general de les primeres pàgines (*Inhalt*, p. 5-6), que anuncia una administració de continguts particulars ben metòdica i minuciosa, hauria de fer-lo adonar d'aquesta falsa impressió. A la llarga, una lectura atenta de l'obra segur que l'acabava de convèncer de la immensa aportació lingüística, cultural i humana d'aquests dos senzills mots del món llatí/romà (LATINUS/ROMANUS) i llur progènie llatinoromànica.

És ben apreciable l'esforç de l'autor per condensar en un espai relativament limitat de pàgines de text (poc més de centenar i mig, si restem del total la bibliografia de referència, p. 167-173) un

generós contingent de dades, recolzat per abundant documentació i bibliografia, exposat amb destresa i claredat. Precisament això considero que fa profitós el llibre per a llecs en filologia. Però també qualsevol filòleg (fins i tot el llatísta o el romanista) hi trobarà utilitat, tant en aspectes particulars com (i potser sobretot) en la visió de conjunt de l'obra.

La *Introducció* (I. *Einleitung*, p. 7-10) adverteix sobre qüestions generals (contingut, tipografia, sistema de cites, etc.). Quant a la delimitació en l'estudi d'aquesta família lèxica (p. 7-8), l'autor justifica el tractament prioritari de les designacions aplicades a realitats lingüístiques (*glotònims*, proposo dir-ne) directament implicades en la història que s'estén del món llatí/romà al món romànic, amb referències ocasionals a desenvolupaments semàntics ulteriors, no vinculats ja a aquella història lingüística llatínoromànica, però que contribueixen a il·lustrar-ne les peripècies i la productivitat lexicosemàntica. És clar que no resulta gens fàcil de fixar la frontera entre el que val i el que no val la pena de tractar. Comparteixo amb J. Kramer, per exemple, la manca d'interès per *Latin lover* —p. 8—, però no em sembla tan justificat que desestimi *Lateinamerika* i *Latino* (*ibidem*), si aquesta última forma, com sembla (car no se n'explicita el significat), vol referir-se al valor semàntic de 'parlant d'espanyol' que modernament s'ha desenvolupat al nord del continent americà i de manera ben palesa entre les comunitats hispanoparlants dels Estats Units.

La selecció de 55 obres relacionades amb l'estudi d'aquesta família lèxica, ordenades cronològicament (1883-1997) i ressenyades per l'autor (apartat II, p. 11-57), ens dóna una idea de l'evolució en el coneixement de l'esmentada família de designacions per part de la romanística de l'últim segle i escaig. Les anticipacions de continguts respecte a la part nuclear de l'obra, només en aparença redundants, constitueixen un suport informatiu molt útil per al lector que vulgui confrontar amb aquesta tria bibliogràfica informacions disseminades al llarg de l'estudi pròpiament dit (p. 59 endavant): així, per exemple, punts de vista o teories diferents en la interpretació de les dades. Com en general al llarg de tot el llibre, són abundoses en aquest apartat les citacions a partir de les fonts originals (les més llargues, destacades a part i amb sagnat). I d'entre les citacions textuais, n'hi ha també moltes d'inserides al text, tot sovint sintagmes senzills o tan sols mots individuals, que aporten a la llengua de redacció (l'alemany) una faisó multilingüe (alimentada per les diverses llengües de cada original) i obliguen a una certa gimnàsia en l'exercici lector. De les 55 obres ressenyades, cinc són del mateix J. Kramer (de l'any 1983, la primera; de la dècada dels noranta, les restants), el que dóna una idea de l'interès creixent d'aquest romanista per l'àmbit d'estudi en qüestió. El resum que tanca l'apartat (p. 55-57) ens ofereix un balanç de tres orientacions bàsiques en el conjunt d'obres seleccionades (semasiològiques, onomasiològiques i filològiques, per aquest ordre decreixent), i ens anticipa a més l'estratègia molt didàctica d'administrar per al lector recapitulacions en moments clau del llibre (sota epígrafs com *Zusammenfassung*, *Zwischenbilanz*), tal com en el sumari general (V. *Versuch einer Synthese*) de les últimes pàgines (p. 163-165).

Els dos apartats nuclears d'aquest treball (III. *Latinus und Romanus als Sprachbezeichnungen im Lateinischen*, p. 59-94; IV. *Latinus und Romanus als Sprachbezeichnungen in der Romania*, p. 95-162) presenten múltiples subapartats on s'administren meticulosament les dades corresponents a les designacions derivades d'aquelles dues bases lèxiques: en llatí (III) i a la Romània (IV).

L'apartat III constata de bon començament la duplicitat originària constituïda per les etiquetes denominatives *LATINUS* i *ROMANUS*; la primera aplicada més comunament a la llengua (*LINGUA LATINA*) i la segona al seus parlants (*ROMANI*), els habitants de Roma (la ciutat i l'imperi que la va tenir com a capital durant uns quants segles). Les subdivisions principals d'aquest apartat examinen, en primer lloc (III.1, p. 59-70), la història antiga, i àdhuc les projeccions en el més tardà llatí medieval, del sintagma *LINGUA LATINA*, l'adverbi *LATINE* i altres derivats com *LATINITAS*; a continuació (III.2, p. 70-91), les respectives senyes d'identitat, des de l'Antiguitat romana fins a l'època llatímedieval, de *ROMANUS* (*LINGUA ROMANA*), el corresponent adverbí *ROMANE*, el substantiu *ROMANITAS*, el derivat *ROMANICUS* (amb el sentit inicial de 'fet a la manera romànica' i destinat a assumir amb el pas dels segles el paper de denominador genèric de la nova realitat 'romànica', directament o a través de l'adverbí *ROMANICE*) i també la formació toponímica *ROMANIA*, d'antuvi aplicada al solar heretat

de l'IMPERIUM ROMANUM/ORBIS ROMANUS, recuperada per la moderna romanística (des del s. XIX) com a denominació per als 'territoris d'expressió romànica'. Deixant de banda altres derivacions de ROMA (p. 89-91), que en general no han tingut continuadors romànics (així, ROMANULUS o ROMAN(I)ENSIS), em semblen de particular interès els representants d'aquesta família lèxica acomodats al grec de l'Imperi d'Orient, que han experimentat sorprenents innovacions semàntiques vinculades a la història d'aquesta part del sud-est europeu.

L'apartat IV (p. 95-162) es divideix en tres seccions que acullen respectivament els hereus romànics de LATINUS, ROMANUS i ROMANICUS/ROMANICE, i distribueix cada secció en subseccions que es reparteixen les diferents parcel·les de la Romània, d'est a oest. Tot i que no s'expliciten els criteris per a la parcel·lació dels diferents dominis (Balcanoromània, Itoloromània, Gal·loromània, Iberoromània) i per a la selecció de les principals llengües i varietats, no ve ara al cas d'incidir en qüestions metodològiques que més d'un romanista no deu compartir amb l'autor: per exemple, el retoromànic de Suïssa com a part d'Itoloromània (p. 146, 164); o l'iberoromànic restringit a dades de l'espanyol i del portuguès, sense menció del gallec, i amb tractament per separat del català.

Tal com destaca el *Zwischenbilanz* (p. 129-130) de la primera secció, es conserven formes patrimonials de LATINUS en dues àrees romàniques: una de central ("àrea centrale") i una de lateral ("àrea laterale"). La primera correspon bàsicament a la romanitat "centroalpina" (Latinus in der zentralalpinen Romanität, p. 106-115), on *ladin* és la denominació popular per a la varietat engadinesa del retoromànic de Suïssa, i a més ha anat guanyant terreny en la zona retoromànica de les Dolomites. En aquesta altra zona, al nord d'Itàlia, l'ús autòcton de *ladin*, inicialment restringit a una petita àrea alpina, ha acabat per esdevenir una senya d'identitat del conjunt de l'àrea dolomítica —en alemany *Dolomitenladinisch*—, sembla que arran de la iniciativa d'alguns dialectòlegs decimonònics que van prendre el model denominatiu del *ladin* engadinès de la veïna Suïssa (p. 109-115). La segona àrea de continuadors patrimonials de LATINUS (lateral respecte a la vella Romània europea) és inicialment fruit de la història peninsular del castellà (*ladino*), amb derivacions ulteriors que han acompanyat fora de la península els jueus sefardites, expulsats d'aquesta a finals del s. XV i instal·lats en altres territoris (Balcans, Nord d'Àfrica), així com els habitants del Nou Món (Hispanoamèrica). És significatiu que aquestes supervivències populars de LATINUS corresponguin a àrees (frontereres o marginals) on la romanitat entrava en contacte amb la no romanitat (els llindars septentrionals de la Romània amb la Germània, el contacte amb noves civilitzacions). Mentrestant LATINUS ha estat secundat per via (semi)culta (tal com delata per a la Romània occidental el manteniment de la -T- sense lenició) en tot el món romànic (*latin*, *latín*, *latim*, *llatí*, *latino*, etc.) com a etiqueta denominadora de la llengua dels ancestres romans.

ROMANUS perdura en l'àrea balcanoromànica com a designació popular de la llengua romanesa, com a marca distintiva de la romanitat aïllada i fronterera dels Balcans (p. 130-139). La fluctuació històrica de les variants *rumân/român*, finalment decantada cap a la segona (més pròxima a la deu romana), ha donat peu a interpretacions diverses per part d'alguns estudiosos de la història d'aquesta llengua (manteniment regular de la vocal pretònica o influència semiculta de ROMA/ROMANUS?). Una similar fluctuació històrica entre les variants *rumânesc/românesc* mostra aquest altre derivat de ROMANUS (ROMANISCUS), documentat des del s. XVI (*limba rumânească*), que ha acabat decantant-se també per la variant amb -o- pretònica (*limba românească*). D'altra banda, i tal com mostra la secció IV.2 del llibre (p. 139-143), no hi ha més supervivents de ROMANUS com a designadors d'una àrea o una llengua romànica en particular. "Romà" en cada llengua o varietat serveix encara per designar el vell imperi (amb la seva gent) i la ciutat de Roma (d'abans i d'ara) amb els seus habitants. Per cert, la varietat romànica autòctona de Roma ja fa segles que s'anomena popularment *romanesco* (p. 141).

La tercera secció de l'apartat quart (p. 143-162) s'ocupa dels continuadors de ROMANICUS/ROMANICE. De la segona forma (l'adverbial) han partit les variants patrimonials que expressen en diverses llengües de la Romània el fet genèric de l'heretatge llatí, llur condició de 'romàniques': formes amb valor substantiu o adjectiu i de gènere gramatical originàriament invariable, com el francès antic *ro-*

manz/romants (amb alguna altra variant gràfica) i semblants formes en provençal antic, *romanç* en català, *romance* en castellà i portuguès (amb alguna variant més en aquest últim). Del francès antic *romanz* s'adaptà el manlleu de l'italià *romanzo(-a)*; de la variant *roman(t)s* (mal interpretada com a cas recte de l'antiga declinació) s'ha extret el francès modern *roman* (amb un femení analògic: *romane*); d'una altra variant pseudoobliqua *romant* ha pres forma *romand* (fem. *romande*), que serveix per a designar una àrea romànica en concret: la *Suisse romande*, pàtria dels *Romands*, representant d'una romanitat fronterera, com en el cas de *ladin* y de *român*. Com en el del *roma(u)ntsch* (amb variants) de la Suïssa retoromànica (p. 108, 146-148), continuador patrimonial de *ROMANICE* que designa les varietats específiques d'aquest territori alpí. A partir de *ROMANICUS*, per via culta i amb influència del model alemany *romanisch*, s'han gestat formacions neològiques més recents (del s. XIX), totes amb variació de gènere gramatical: així, *romanic/-ă* (en romanès), *románico/-a* (en castellà), *românico/-a* (en portuguès) i *romànic/-a* (en català). Per cert, no trobo aquesta última forma consignada en el punt dedicat al català (IV.3.4. *Romanicus/Romanice im Katalanischen*, p. 156-157).¹

En suma, la síntesi sobre aquesta família lèxica llatinoromànica i els seus representants en llatí i en romanç que ens brinda J. Kramer em sembla una profitosa font d'informació per a tothom que estiga interessat en el món romà i el seu heretatge romànic. D'entre el riquíssim llegat lexicosemàntic que els romànics hem heretat, tal volta algú hi trobarà a faltar alguns aspectes, com ara el paper sintàctic dels dos membres del duplicat lèxic *romance/románico(-a)* en castellà, que (a diferència d'altres llengües romàniques) permet d'alternar-los lliurement com a adjectius referits a *lengua*, *idioma* o *filologia*, mentre que només *romance* pot funcionar com a substantiu (*Latín tardío y romance temprano*). D'entre els significats secundaris (no glotònims), com ara el francès *roman* 'novella' (p. 162, n. 208) o el *ladino* de l'espanyol (p. 126; 'astuto, sagaz, taimado' segons el *DRAE*), segurament algú no hi trobarà registrats d'altres que ell coneix i fa servir (no hi són els meus *romances/romanços* 'històries sense fonament, dilacions', del castellà i del català respectivament). No pot ser-hi tot, com és lògic. En qualsevol cas, el lector sempre podrà anar estirant en la consulta de l'àmplia bibliografia que subministra el llibre (p. 11-57, 167-173), com de les cireres d'una cistella, per indagar en altres aspectes no tractats o només insinuats en aquesta magnífica collita.